

взаємозв'язків прогнозованого об'єкта, прогнозне обґрунтування схвалюваних рішень і прогнозний супровід їх виконання.

Література

1. Мизерная Т. О реструктуризации предприятий // Экономика Украины. – 1999. – № 2. – С. 86–88.
2. Гесць В.М. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні. – Х.: Форт, 2003. – 440 с.
3. Шутов М.І. Актуальні проблеми реформування економіки України. – Одеса: Юридична література, 2004. – 392 с.
4. Економічні та соціальні напрями комплексної реструктуризації промисловості України: Наукова доповідь / О.І. Амоша, С.В. Баранов, М.Г. Чумаченко та ін. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1998. – 145 с.
5. Крылов В. Процессы децентрализации и дивизионализации управления в промышленных компаниях СА // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 4. – С. 109–112.
6. Клевлин А. Организация гармоничного производства. Теория и практика. – М.: Омега-Л, 2003. – 360 с.
7. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – 702 с.

УДК 332.145

В.І. ДАРМОГРАЙ
Черкаський державний технологічний університет

СУЧАСНИЙ СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ РЕГІОН

Негативні тенденції соціально-економічного розвитку регіонів України останніх років є наслідком не стільки ринкових реформ, скільки відсутності виваженої стратегії їх проведення, непослідовності економічної політики. Економічному розвитку країни властиві суперечливі тенденції, спричинені як об'єктивними чинниками, так і помилками й прорахунками в державній та регіональній економічній політиці. Саме суб'єктивні причини призвели до значних втрат в економічній сфері.

Сучасний стан економіки України характеризується перебудовою господарського механізму, яка повинна базуватися на принципах стабілізації економіки і виходу на траєкторію стійкого економічного зростання. Необхідне кардинальне реформування вітчизняної економіки та підвищення її конкурентоспроможності з огляду на те, що Україна послідовно дотримується курсу на формування її відкритості та інтеграції у світові економічні структури [1].

Досягнення цієї мети можливе тільки на системній основі шляхом розподілу певного об'єкта на елементи, що розглядаються в єдності, тобто як система.

Системний підхід до дослідження проблем соціально-економічного розвитку країни та її регіонів застосовується в роботах В.Г. Афанасьєва, Б.М. Данилишина, В.В. Дружиніна, В.С. Єгорова, Є.А. Єрохіної, Д.С. Конторова, В.І. Костюка, С.І. Пирожкова, Л.Г. Чернюк та інших. Разом з тим відсутність у науковій літературі єдиного погляду на поняття соціально-економічної системи та її елементів, а також недостатнє висвітлення регіональних аспектів цієї проблеми визначає значимість та особливу актуальність теми статті.

Головною категорією системного підходу і досліджень у цілому є поняття системи. Система в перекладі з грецької буквально означає ціле, складене з частин. До категорії систем ми відносимо соціально-економічну систему, людину, співтовариства тощо.

У контексті цього дослідження особливу увагу доцільно приділити особливостям соціально-економічних систем, від ефективності функціонування яких залежить подальший розвиток економіки країни в цілому.

Виходячи з цього, метою статті є визначення сутності поняття *регіон* з позицій сучасного системного підходу.

Існує безліч соціально-економічних систем, однак їх доцільно поділити на дві групи: об'єднані за територіальною і за функціональною ознаками. Територіальні соціально-економічні системи включають території, об'єднані в систему за сукупністю ознак: економічний район, регіон, місто, село тощо; функціональні – системи, об'єднані на основі подібності виконуваних ними функцій, зокрема виробничу, соціальну, фінансову, банківську тощо, які, в свою, чергу також складаються із низки систем.

Представники традиційних економічних теорій усе частіше помиляються у своїх спробах пояснити явища дійсності, що постійно ускладнюються. З одного боку, реальний світ в останні десятиліття різко погіршився, став більш нестійким і нестабільним, з іншого – традиційний економічний інструментарій має свої обмеження: нелінійні і нестійкі процеси, такі, наприклад, як регулярні і нерегулярні коливання, флуктуації в традиційному аналізі вважаються випадковими або незначними явищами.

Тому досліджуючи проблеми, що відносяться до еволюції та якісних змін у нелінійних нестійких соціально-економічних системах, фахівці все частіше звертаються до нових напрямів міждисциплінарного аналізу та економічної теорії, зокрема синергетичної економіки і теорії самоорганізації.

Якщо в основі системного аналізу лежить принцип системності, то в теорії самоорганізації – принцип розвитку. Ці принципи взаємно доповнюють один одного і насправді утворюють певну єдність, що виявляється в процесі пізнання як єдність теорій самоорганізації і системних досліджень.

Ідеї самоорганізації набули значного поширення в сучасному світі в зв'язку з тим, що вони дають змогу по-новому, адекватніше пояснювати складні процеси еволюції, які відбуваються в природі і суспільстві, а також процеси і перспективи соціально-економічного розвитку.

До теорій самоорганізації відноситься перш за все синергетика – новий науковий напрям міждисциплінарного дослідження, основні положення якого

сформульовано професором Штутгартського університету Г. Хакеном. Синергетика є „евристичним методом дослідження складних, відкритих систем, що самоорганізуються, схильних до кооперативного ефекту, який супроводжується утворенням просторових або функціональних структур, або процесів самоорганізації систем різної природи” [2, с. 137].

З позицій системного підходу, однією із найбільш складних соціально-економічних систем є регіон. В економічній літературі існують різні підходи до визначення поняття *регіон* і *регіональна економічна система*. Перш ніж досліджувати все різноманіття позицій з цього питання, відзначимо, що сутність системного підходу до проблем розвитку регіонів полягає насамперед у тому, що регіони розглядаються сьогодні як складні відкриті динамічні системи в сукупності їх найважливіших елементів, підсистем і взаємозв'язків [3, с. 70]. Для регіональних економічних систем характерне поєднання соціальної, економічної, екологічної, інформаційної та інших складових, наявність значної кількості складних елементів, різноманітних зв'язків, циркуляція великих потоків матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів.

З економічного погляду вчені-регіоналісти розглядають регіон як територіально спеціалізовану частину господарства країни, що характеризується єдністю і цілісністю відтворювального процесу. При цьому регіональна система виступає не як ізольоване явище, а як сукупність взаємозв'язаних елементів, де кожному елементу належать чітко визначені місце та функції. Таким чином, регіон визначається як функціональна система, що володіє певною стійкістю і, водночас як система, що розвивається та змінюється [3, с. 17].

Методологічною основою регіоналістики визнано наукову систематологію, яка трактує регіон з позицій сукупності та взаємодії природно-ресурсних, науково-технічних, культурних, політичних та інших елементів, у епіцентрі яких є людина з її знаннями, досвідом, розумом, волею. Водночас принципове значення має розуміння того, що регіональна соціально-економічна система не є замкнутою: вона взаємодіє з горизонтальними і вертикальними системами, разом з ними утворює органічну єдність національної економіки. Ця єдність не є статистичною, вона постійно розвивається і відповідно вдосконалюється, що приводить до зміни пріоритетів у динаміці регіональних систем, розвиток яких підпорядкований загальноцивілізаційним детермінантам. Регіональні політекономічні системи аналізуються в контексті національного і глобального суспільного розвитку сучасності [3, с. 35].

Регіональні економічні системи відносяться до класу складних систем, здатних до самоорганізації, в яких реалізується процес самовпорядкування й саморозвитку. Тому для їх дослідження можуть ефективно застосовуватися методи як системного, так і самоорганізаційного аналізу. Останніми роками в науці утвердилась думка про те, що складні еколого-економічні і соціокультурні явища можна вивчити тільки за умови, коли вони матимуть вигляд єдиної комплексної динамічної системи, в якій головну роль відіграють

феномени самоорганізації. Такі установки ведуть до постійного розширення сфери застосування сучасних теорій, подібних до теорії самоорганізації.

Самоорганізація – це процес спонтанного структуроутворення, що являє собою протилежність загальній тенденції до деструкції, тобто руйнування структур. Система здатна до самоорганізації тільки під час виникнення певних умов, а саме: існування певного надкритичного інтервалу, що виводить систему зі стану рівноваги, і надходження в систему повноцінної енергії, а також виведення ентропії з системи. Процесами самоорганізації є такі, які за допомогою невід’ємно властивих системі рушійних сил ведуть систему від стану рівноваги до утворення складніших упорядкованих структур [4, с. 988].

Синергетика заснована на ідеях системності або, можна сказати, цілісності світу і наукового знання про нього, спільності закономірностей розвитку об’єктів усіх рівнів матеріальної і духовної організації, нелінійності розвитку, глибинного взаємозв’язку хаосу і порядку (випадковості та необхідності). Синергетика наводить новий вигляд світу. Цей світ відкритий і складно організований, еволюціонує за нелінійними законами. Виявляється, що нелінійне і хаотичне – це правила в природі і суспільстві, а лінійне і впорядковане – це швидше виключення, які вчені звикли вважати правилом [6, с. 115].

Вирішувати завдання моделювання стійкого розвитку регіональних систем необхідно з урахуванням всієї складності і різноманіття взаємодій економічних, екологічних та соціальних чинників. У методичному аспекті це складна міждисциплінарна проблема, яка для свого вирішення вимагає застосування сучасних методів інформатики, системного аналізу, комп’ютерних засобів для представлення інформації в осяжних моделях, які піддаються аналізу і формалізації.

Регіон є складною нелінійною соціо-еколого-економічною системою, яка описується термодинамічними параметрами, що відображають обмін речовиною, енергією та інформацією з навколишнім середовищем. Термодинамічний опис реальних складних систем заснований на фундаментальних системних принципах, властивих складноорганізованим об’єктам будь-якої природи.

Функціонування регіональних соціально-економічних систем у нерівноважних умовах залежно від їх термодинамічних характеристик можна поділити на дві сфери: лінійну і нелінійну. В слабонерівноважній сфері екотермодинамічні потоки (матеріальні, грошові тощо) лінійно залежать від термодинамічних сил (наприклад, поєднання попиту та пропозиції). У сильонерівноважній, або нелінійній сфері потоки є складнішими функціями сил.

Якщо в лінійній сфері досліджувана регіональна система залишається структурно і функціонально стійкою в її метастабільному стані, то в нелінійній відбувається значне посилення ринкових флуктуацій, які призводять до утворення нових господарських та інших структур через певну послідовність метастабільних станів. Відомо, що саме в умовах сильної нерівноважності соціально-економічна система здатна спонтанно самоорганізовуватися та якісно

нарощувати свій господарський, фінансовий та інший потенціал. Таким чином, нерівноважний перехід системи до більш упорядкованих станів на основі принципів її самоорганізації обумовлює формування ринкових дисипативних структур – нових динамічних композицій виробничих чинників. Це означає, що кожна соціально-економічна система, у тому числі регіональна, має здатність до самовідтворення і зменшення своєї ентропії, тобто може покращувати структуру, збільшуючи свої розміри, стійкість і тривалість існування. У дослідженнях сучасних учених найбільшого поширення набули чотири парадигми і моделі регіональної системи: регіон-квазідержавна, регіон-квазікорпорація, регіон-ринок, регіон-соціум.

Регіон як квазідержавна розглядається відносно відособленою підсистемою держави і національної економіки. Взаємодія державної і регіональної влади, а також різні форми міжрегіональних економічних відносин забезпечують функціонування регіональних економік у системі національної економіки.

Як квазікорпорація регіон є великим об'єктом власності та економічної діяльності. У такому вигляді він стає учасником конкурентної боротьби на ринках товарів, послуг, капіталу. Регіон як економічний суб'єкт взаємодіє з національними і транснаціональними корпораціями.

При підході до регіону як до ринку увага акцентується на загальних умовах економічної діяльності й особливостях регіональних ринків різних товарів та послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань тощо.

Регіон як соціум висуває на перший план відтворення соціального життя (населення і трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, навколишнього середовища тощо).

Дослідження всіх чотирьох моделей свідчать, що регіональні системи є нерівноважними змінними системами, які характеризуються єдністю стійкості та нестійкості. Саме нестійкість може реально впливати на функціонування системи і виявлятися, наприклад, у соціальному розшаруванні, економічній та політичній конкуренції, різних підходах до формування регіональної інвестиційної політики тощо.

Таким чином, регіональна система стійка і нестійка одночасно. Ці два поняття конкретизуються категорії *нелінійність*. Нелінійна система може відхилитися від свого стаціонарного стану під зовнішнім впливом. Стан системи за одних умов може бути стійким, за інших – нестійким. Стійким вважається стан, якщо при невеликих відхиленнях система повертається в попередній стан, і нестійким, якщо відхилення від колишнього стану нарастають з часом [6, с. 122].

У нелінійній сфері безліч нестійких станів призводить до виникнення непередбачуваної поведінки нелінійних систем, що не підкоряються якійсь єдиній теорії. Особливо це характерно для соціально-економічних систем, де прогнозування їх розвитку досить ризиковане. Типовою нелінійною є регіональна система.

Складність і адаптивність нелінійних динамічних систем передбачає багатство можливостей та інтерпретацій. Вони перебувають у стані безперервних флуктуацій. Випадковість і необхідність у них співіснують, а випадок у поєднанні з детермінованістю створює своєрідний порядок. Такі системи можуть досить легко адаптуватися до умов, що змінюються, реагуючи, на перший погляд, неочікувано. Їх поведінка непрогнозована і непередбачувана, і тому вони виграють у змаганні із статичними системами, що менш адаптовані та реагують лінійно. Причому чим складніша система, тим вище виявляються її адаптивні можливості.

Таким чином, як показує досвід, політичні, соціально-економічні та інші прогнози, будь-які ймовірні розрахунки тут часто бувають помилковими. Використання стандартного статистичного аналізу також може призвести до неправильних результатів, а спроби знайти єдине оптимальне рішення в тій чи іншій ситуації можуть виявитися марними.

Регіони України відрізняються великою різноманітністю географічного положення, природно-кліматичних умов, демографічної ситуації, потенціалом розвитку. Економічна самостійність і безпека регіональних систем найбільшою мірою залежить від соціально-економічного потенціалу, розміри і структура якого визначають місце регіону в територіальному поділі праці, конкурентоспроможність вироблених товарів та послуг, а також сприяють комплексному соціальному та економічному розвитку регіону. Чим вищий сукупний потенціал регіону, тим більше можливостей має регіон для економічного зростання, стійкого і прогнозованого розвитку, своєї економічної самостійності і безпеки. На нашу думку, регіон є відкритою складною соціально-економічною системою вищого рівня, яка складається із сукупності елементів, які також є соціально-економічними системами нижчого рівня.

Нині особливо гостро постає проблема забезпечення позитивної динаміки в розвитку регіонів у зв'язку з негативними наслідками реформування економіки, дезінтеграцією в її реальному секторі, розбалансованістю між видобувними і переробними виробництвами, а також різним ступенем готовності регіонів до функціонування в складних умовах невизначеності та мінливості зовнішнього середовища. Підсистеми регіональної економіки, що відстають у розвитку, тягнуть за собою решту структур, що розвиваються більш прогресивно, уповільнюючи темп їх руху. Для виходу з такої ситуації синергетика пропонує використовувати механізми включення і самовключення структур, що відстають у розвитку, в складнішу структуру (у нашому випадку в регіональну економічну систему). Причому, з погляду синергетики, можливе як спонтанне самовключення, так і спеціально організоване кероване включення таких структур у складнішу структуру.

Література

1. Пирожков С.І. Системний підхід до регулювання економічного розвитку // Матеріали круглого столу „Сучасні проблеми економічного розвитку України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niurr.gov.ua>
2. Хакен Г. Інформація и самоорганізація. Макроскопический подход к сложным явлениям. – М.: Мир, 1991. – 240 с.

3. Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів / За ред. Б.М. Данилишина. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – 315 с.
4. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області): Монографія / Хвесик М.А., Горбач Л.М., Вишневська Н.В., Хвесик Ю.М.. – К.: Кондор, 2004. – 376 с.
5. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. Б.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
6. Сергеева Л.Н. Моделирование поведения экономических систем методами нелинейной динамики (теории хаоса). – Запорожье: Запорож. гос. ун-т, 2002. – 227 с.

УДК 351.863

Ю.В. ТКАЧЕНКО
Черкаський державний технологічний університет

МЕХАНІЗМ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

Економічна безпека є основою такого стану економіки країни, що забезпечує стабільність її функціонування в режимі розширеного відтворення й мінімізацію впливу зовнішніх і внутрішніх негативних факторів. Централізована система управління базувалася на доктрині детермінованого розвитку економіки, обумовленої директивними рішеннями, що ідеологічно виключало виникнення кризових економічних ситуацій, а отже, і загроз економічної безпеки. Очевидні помилки в процесі реформування політичної й соціально-економічної системи призвели до загострення багатьох проблем й ослаблення економічної безпеки регіону. Актуальність постановки проблеми гарантування економічної безпеки регіону переконливо простежується через набуття регіоном нової стратегічної ролі, для якого економічна безпека є основою виживання й розвитку в умовах прагнення держави інтегрувати свої економіки із країнами Західної Європи.

Проблемам гарантування економічної безпеки регіону присвячено значну кількість праць, дослідження вчених Абалкіна Л.І., Архипова А.І., Богданова І.Я., Варналія З.С., Гальчинського А.С., Геєця В.М., Глазьєва С.Ю., Данилишина Б.М., Єрмошенка М.М., Жаліла Я.А., Пастернак-Таранушенка Г.А., Тамбовцева В.Л., Чернюк Л.Г. та ін. Проте, незважаючи на зростання наукового інтересу до проблем гарантування економічної безпеки, в сучасній науці ці питання є недостатньо вивчені. Про це свідчить відсутність єдиного погляду на визначення терміна *економічна безпека*; практично не досліджене питання особливостей гарантування економічної безпеки різних рівнів економічної системи суспільства – регіонів України і сфер економіки.

Метою даної статті є визначення механізму та основних інститутів гарантування економічної безпеки регіону.

Існує дві основні позиції стосовно того, ким і як повинна гарантуватися економічна безпека. Перша позиція ґрунтується на тому, що економічна безпека має визначатися насамперед ефективністю власне економіки. Іншими